

Galanterie dziecięce. Spis zabawek z osiemnastowiecznego magnackiego inwentarza majątkowego

Abstract. Children's accessories. Register of toys from the eighteenth-century magnate's inventory

A preserved register of items is an interesting and valuable source for research into everyday life of the 18th century nobility. The mentioned toys helped children to imitate everyday life activities as accurately as possible. Despite the fact that the items are a part of the magnate's inventory, many of them showed signs of wear and tear while some were completely destroyed. The toys were often used but no particular attention was paid to regular repairs thereof. In the preserved source materials, we can easily find items for boys like military-related toys and play-horse heads on sticks. The typically girlish items included mostly dolls, dressed in costumes following the latest fashion. An interesting collection of toys consists of items that imitated various genre scenes, the nature of which may indicate the origin of the items. They created a miniature world, corresponding to the activities observed in everyday life. Unfortunately, the laconic nature of many entries in the register does not allow for more extended research based on the specific features of the items on the list. The problem of the representation of toys in the world of noble things requires an in-depth study of the preserved source materials, in order to recognize the specificity of this type of objects.

Keywords: inventory, eighteenth-century, everyday life, toys

Detaliczne informacje dotyczące zabawek dziecięcych stanowią rzadkie źródło, do którego udaje się dotrzeć w trakcie prowadzonych badań. Problem ten nakreślano już obszernie, wskazując na przyczyny takiego stanu rzeczy¹. Badanie inwentarzy majątkowych czasem przynosi jednak niespodziewane rezultaty w postaci stosunkowo obszernych wy-

¹ Zob. D. Żołędź-Strzelczyk, „*A cacek też dużo było*”: zabawki dziecięce na ziemiach polskich w średnio-wieczu i w epoce nowożytnej, „Kwartalnik Historyczny” 2013, R. 120, nr 1, s. 5–30. Artykuł powstał w wyniku realizacji grantu NCN nr rej. 2021/41/B/HS3/00253 „Kobiety dwór szlachecki w Rzeczypospolitej w czasach saskich. Struktura, ludzie, kultura, funkcje”.

kazów specyficznych przedmiotów, umiejscowionych pomiędzy całym spektrum różnorodnych rzeczy należących do przedstawicieli rodzin magnackich i szlacheckich. Szczególny potencjał w tym zakresie mają zwłaszcza różnorodne rejestry majątności, w których ujmowane były zarówno najprostsze przedmioty codziennego użytku, jak i elementy znacznie bardziej wyszukane. W przypadku reprezentacji zabawek pewną rolę odgrywały też czynniki finansowe – wiele z nich było bowiem misternie wykonanych, przyozdabianych, wzorowanych na realnych odpowiednikach ze świata dorosłych.

Odnaleziony i poddany analizie spis zabawek stanowi część obszernego zbioru inwentarzy majątkowych białskiego pałacu kanclerzyny wielkiej litewskiej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej (zm. 1746)². Rejestr majątkowy, do którego należy został sporządzony w grudniu 1738 r. Obejmuje on rozległy wykaz przedmiotów wykorzystywanych w białskim majątku, począwszy od spisów farb malarskich, szkła, mebli, poprzez spisy sukna, barwy lokajskiej, różnych elementów garderoby (przede wszystkim tych, przeznaczonych dla osób zatrudnionych na dworze kanclerzyny), firanek i obrusów, narzędzi, elementów wystroju wnętrz, zastawy stołowej, przedmiotów kuchennych, a także towarów spożywczych (przede wszystkim korzeni i kawy). Wskazany materiał źródłowy przechowywany jest w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku i nie był dotychczas szczegółowo analizowany przez badaczy³. Tym większa jest więc zasadność przeprowadzenia jego szczegółowej analizy. Wyłącznie na podstawie wskazanego źródła nie byłoby jednak możliwe ustalenie, dla kogo były przeznaczone zabawki odnotowane w rejestrze. Prześledzenie innych inwentarzy majątkowych, oddających stan posiadania Radziwiłłowej w omawianym okresie, pozwala wykazać, że odnotowywane zabawki były przeznaczone dla dzieci najmłodszej z córek kanclerzyny – Karoliny Teresy z Radziwiłłów Sapieżyńy (zm. 1765)⁴. Karolina Teresa od 1727 r. była żoną wojewody

² Inne inwentarze majątkowe Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej były już kilkakrotnie analizowane przez badaczy, szczególnie w odniesieniu do funkcjonowania jej dworu, zob. W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1747). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000; B. Popiołek, *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa 2020, s. 381–414; K. Kolendo-Korczakowa, *Działalność gospodarcza Anny z Sanguszków Radziwiłłowej. Manufaktury hafciarskie w świetle nowych znalezisk*, w: *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Roćko, Warszawa 2005, s. 193–202; M. Zaborowska, *Edukacja artystyczna w dobrach białskich Anny z Sanguszków Radziwiłłowej*, „Ogrody Nauk i Sztuki” 2016, t. 6, s. 227–237; A. Lesiak, *Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009.

³ Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku [dalej NIAB], fond [dalej f.] 694, opis [dalej op.] 2, sprawa [dalej spr.] 193, k. 1–67v.

⁴ Szerzej o tych ustaleniach A. Penkala-Jastrzębska, *Rzeczy codzienne, rzeczy święteczne. Świat kultury materialnej na magnackim dworze na przykładzie rejestrów majątkowych kanclerzyny litewskiej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej z lat 1738–1741*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” [artykuł w druku]. Zakup zabawek dla dzieci Karoliny Teresy nie był przypadkowy. Matka i córka utrzymywały bardzo bliskie relacje, a Karolina Teresa często radziła się Anny Katarzyny w sprawach wychowania i opieki nad dziećmi. Zob. A. Penkala-Jastrzębska, *Macierzyństwo w świetle korespondencji Karoliny Teresy z Radziwiłłów Jabłonowskiej do matki Anny z Sanguszków Radziwiłłowej*, „Horyzonty Wychowania” 2019, t. 18, nr 45, s. 69–82.

brzeskolitewskiego Kazimierza Leona Sapiehy (zm. 1738)⁵. Małżonkowie doczekali się kilkorga dzieci, jednak większość z nich zmarła zaraz po urodzeniu bądź w pierwszych latach życia⁶. Przy życiu pozostała trójka rodzeństwa – najstarsza córka Anna Paulina (zm. 1801), a także jej dwóch braci Aleksander Michał (zm. 1793) i Michał Ksawery (zm. 1766). O tym, że przedmioty ze wskazanego spisu również należały do młodych Sapiehów, świadczy fakt, że kilka ujętych w analizowanym spisie rzeczy jest tożsamyh z podarunkiem przekazanym Karolinie Teresie na początku 1739 r.⁷ Poza zabawkami brak jednak w omawianym rejestrze innych „rzeczy dziecięcych”, których wykonanie i przekazanie dla dzieci Sapiehów poświadczają inne źródła z tego okresu (jak prywatna korespondencja Anny Katarzyny i jej córki Karoliny Teresy)⁸.

Rejestr zabawek, wchodzący w poczet inwentarza majątkowego kanclerzyny, liczy trzydzieści siedem pozycji. Należy jednak podkreślić, że identyczne obiekty ujmowano pod jednym wpisem, dodając jednocześnie adnotację co do liczby przedmiotów danego rodzaju. W efekcie rejestrowanych zabawek jest nieco więcej, jako że część z nich była elementem złożonych, znacznie większych kompozycji. Ujęte w rejestrze zabawki nie były już dodatkowo grupowane (na rzeczy chłopięce czy dziewczęce bądź też na zabawki ruchome i statyczne). Analiza materiału źródłowego pozwala wnioskować, że przedmioty wzmiankowane w rejestrze nie miały charakteru reprezentacyjnego, lecz stanowiły rzeczywiste przedmioty użytkowe. Świadczą o tym nader częste określniki wskazujące na stopień zużycia, a nawet zniszczenia owych przedmiotów. Brakujące elementy, odłamane fragmenty, pogubione ręce i nogi zabawkowych postaci są tego doskonałym odzwierciedleniem. Niestety, w samym inwentarzu odnotowano wyłącznie liczbę zachowanych przedmiotów, w żaden sposób nie różnicowano ich jednak pod względem wartości czy kunsztu wykonania. Nie sposób ocenić ani ich ceny, ani też sposobu pozyskania.

Wskazano już na wstępie, że w dodatkowych materiałach źródłowych można odnaleźć wzmianki o różnych przedmiotach wykonywanych na potrzeby młodych Sapiehów, w tym drewnianych wózkach wykonywanych na potrzeby dzieci. Tymczasem w samym spisie wykazany został zaledwie jeden drewniany wózek dziecięcy, osadzony na czterech kołach⁹. Poza faktem, że był on wykonany z drewna, nie podano żadnych detali co do

⁵ Kazimierz Leon Sapieha (zm. 1738) – syn Aleksandra Pawła Sapiehy i Marii Krystyny de Béthune; zajmował urzędy starosty wołpińskiego i wojewody brzeskolitewskiego.

⁶ Zob. A. Penkała-Jastrzębska, *Macierzyństwo w świetle*, op. cit., s. 72–73.

⁷ Na liście przekazanych wówczas przedmiotów znajdowały się „Klatka drewniana okrągła mała z papugą, karetka wielka na pasach o 4 koniach i z 3ma osobami i biegun pozłocisty na desce, pistolet mały, żołnierzy piechoty (9), dragonii konnej (21), pudełko piechoty, postument z kulami na drocie, koń z osobą na postumencie zielonym, kawaler na desce żółty bez rąk”, Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej AGAD], Archiwum Warszawskie Radziwiłłów [dalej AR], dział [dalej dz.] XXIX, rkps 29, s. 62. Wszystkie te przedmioty zostały wspomniane w prezentowanym opracowaniu.

⁸ Mowa tu o butelkach dla dzieci czy drewnianym chodziku, o których Karolina Teresa wspominała matce. AGAD, AR, dz. V, nr 13898/V, Karolina Teresa z Radziwiłłów Sapieżyna do Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej, Wysokie, 5 XII 1736, s. 44.

⁹ NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 41v.

specyfiki jego wykonania czy choćby wielkości. Zapewne był to wózek dla lalek, analogiczny do tych, jakie wzmiankowane były w innych ówczesnych inventarzach i przedstawiane na rycinach¹⁰. Zabawy imitujące aktywności dorosłych stanowiły bowiem popularną formę spędzania czasu. Świadczą o tym także wzmiankowane dalej lalki oraz inne przedmioty oddające różne elementy z codziennego życia¹¹.

W zachowanym materiale źródłowym największe kompozycje tworzyły zabawki imitujące określone scenki rodzajowe. Zestawienie różnorodnych elementów miało możliwe wiernie prezentować rzeczywiste sytuacje, obserwowane w życiu codziennym. Tego rodzaju grupę zabawek stanowiła strojna karetta wraz z dopasowanymi do niej niewielkimi osóbkami i zaprzężonymi końmi. W rejestrze podano, że na cały zespół składały się „karetta wielka na pasach, o 4 koniach z osobami trzema i biegun pozłocisty na desce”¹². Równie ciekawą pozycją są wymienione w rejestrze dwa drewniane „okręty z Olędrami, co ser sprzedają”¹³. Na podstawie samego rejestru trudno jest wzmiankować pochodzenie tej zabawki. Specyfika przedstawionej sceny rodzajowej mogła oczywiście wynikać z miejsca pochodzenia owego przedmiotu, być może przywiezionego przez kupców do Rzeczypospolitej, równie dobrze mogła to być jednak zwyczajna scenka rodzajowa¹⁴. Zainteresowanie wzbudza też zapis poświadczający posiadanie zabawki, w której główną rolę odgrywał „cyrulik na koniu, co pannie zęb wryrywa”¹⁵. Innym przedmiotem tego rodzaju był „dział, który przedzie kądziel”¹⁶. Sferę obserwowanych w rzeczywistym świecie rozrywek imitował też tancmistrz, tańczący na sznurze¹⁷. Jeszcze większe założenie stanowiło przedstawienie, na którym ujęte zostały dwie postacie „na koniach, które biegają do pierścienia”¹⁸. Chodziło oczywiście o miniaturową inscenizację tak zwanej „gonitwy do pierścienia”, znanej z dawnych turniejów rycerskich¹⁹. Najciekawszą z zabawek – i zarazem wykonaną z największym rozmachem – wydaje się jednak niewielki domek, który miał imitować rzeczywistą posiadłość szlachecką. Zaznaczono, że zabawka ta miała elementy mosiężne, w środku zaś ustawione były dwa krzesła. Dla większego realizmu wskazany domek miał nawet dobudowany ganek. Nie zabrakło też postaci, mających upodobnić omawiane

¹⁰ Por. D. Żołędź-Strzelczyk, op. cit., s. 27.

¹¹ Zob. K. Kabacińska, *Od grzechotki do... – słów kilka o zabawkach dziecięcych*, „Studia Edukacyjne” 2010, nr 11, s. 127.

¹² NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 41v.

¹³ Ibidem, k. 41v.

¹⁴ O problemach z identyfikacją pochodzenia zabawek i przywożeniu wielu przedmiotów przez zagranicznych kupców wspominała już D. Żołędź-Strzelczyk, op. cit., s. 12–13.

¹⁵ NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 42.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Zob. A. Lachowska, *Przebieg turniejów rycerskich w Polsce XV wieku*, „Studia Redemptorystowskie” 2015, nr 13, s. 482.

założenie do prawdziwego życia. Przy domku znajdowała się bowiem przynajmniej jedna „osoba na koniu siedząca”²⁰. Zachowany opis każe wnioskować, że nie był to klasyczny domek dla lalek, a raczej imitacja określonej sceny z realnego życia.

Wiele opisów zabawek było jeszcze bardziej pobieżnych. Najczęściej dotyczyło to rzeczy statycznych, umieszczonych na prostych postumentach. Trudno przybliżyć chociażby specyfikę przedmiotu, opisanego jako „deseczka z osobami”. W jej przypadku wskazano wyłącznie, że była umiejscowiona na krzyżowych nogach. Nie wspomniano natomiast nic o samych postaciach będących elementami wskazanej zabawki, nie określając ani ich wielkości, ani też sposobu przedstawienia. W przypadku innej zabawki, podobnego typu, dookreślono, że na niewielkim, zielonym postumencie został umieszczony „koń z osobą”. W żaden sposób nie określono jednak wielkości owego przedmiotu. Osobno wymieniono drewnianego „kawalera na desce”, który – podobnie jak wiele innych zabawek – był już pozbawiony pewnych części²¹. Ciekawe założenie stanowi jeszcze inny postument, który mógłby posłużyć jako scena do odgrywania dziecięcych zabaw. Zostały bowiem na nim umiejscowione nie kolejne postacie, a drewniane drzewa i ogród²². Część zabawek zawierała też dodatkowe elementy ruchome, mające wspomagać realizm przedstawienia. Skala owej ruchomości była jednak bardzo różna. W spisie znajdowały się bowiem proste, ruchome figurki, jak „dobosz bijący w bęben”²³, ale też całe zespoły przedmiotów wspomaganie elementami ruchomymi. W tym kontekście interesującą pozycją, ujętą w magnackim inwentarzu, była „szkoła z osobami ośmioma i niedźwiedz do suwania na desce”²⁴.

Niektóre zabawki, z uwagi na formę i przeznaczenie, były profilowane pod zainteresowania i potrzeby chłopców bądź dziewczynek. Do pierwszej grupy zaliczyć należy wzmiankowane w rejestrze pistolety, różniące się pod względem wielkości (wzmiankowane jako małe i duże)²⁵. Towarzyszyła im „fuzja drewniana, błękitna”, najpewniej również dedykowana małemu adeptowi sztuki wojskowej²⁶. Do tego rodzaju przedmiotów zaliczały się też dwa „moździerze na postumencie”²⁷, imitujące rzeczywiste działa znane z pól bitewnych. Wśród przedmiotów dziecięcych wykazane też zostały dwa małe okręciaki z muszlami. Do zabawek chłopięcych zaliczały się bez wątpienia wszelkie przedstawienia imitujące posługiwanie się bronią. Wśród tego rodzaju wyrobów były dwa „węgrzyny, szabłami bijące się”²⁸. Postaci wyposażonych w różne rodzaje uzbrojenia było jednak znacznie więcej. Miniaturowy oddział tworzyło dziewięciu żołnierzy piechoty i dwudzie-

²⁰ NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 42.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, k. 41v.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, k. 42.

stu jeden dragonów na koniach. Dodatkowo w spisie zabawek znajdowało się jeszcze jedno „pudełko piechoty”, jednak już bez detalicznego wyliczenia, ile sztuk tego rodzaju zabawek znajdowało się wewnątrz²⁹. Zestawienie przedmiotów imitujących broń i inne elementy militarne nie jest zaskakujące, była to bowiem jedna z bardziej popularnych zabawek dziecięcych w omawianym okresie³⁰. Zabawki o charakterze militarnym miały imitować rzeczywiste rodzaje uzbrojenia i umundurowania³¹. Należy wspomnieć, że w spisie zabawek znajdują się też przedmioty szczególnie interesujące. Do takich zaliczyć można chociażby bliżej niespecyfikowany „postument z kulami na drucie”³².

W przypadku zabawek dziewczęcych wiele przedmiotów było wzorowanych na tych przedmiotach, które powszechnie wykorzystywano w życiu codziennym. Grupę tego rodzaju przedmiotów kuchennych reprezentował chociażby wspomniany w rejestrze drewniany kocioł³³. Niewielką grupę zabawek stanowiły także lalki, choć precyzyjniej należałoby określić je raczej jako modele elegancko ubranych postaci dziewcząt, zamontowane na specjalnie przygotowanych stelażach. Wśród tego rodzaju zabawek znajdowała się między innymi „panna w saku żółtym, na śrubach żelaznych i na kołkach”³⁴. Inne lalki były wykonane w identyczny sposób – różniły je jedynie krój i kolor sukien oraz stan zachowania. W analizowanym zespole nieco bliżej scharakteryzowane zostały dwie z nich – jedna w białym, kitajkowym³⁵ saku³⁶, niestety zepsuta (brakowało jej jednej nogi). Druga zaś „w spódnicy ałasowej niebieskiej”, zachowana w jeszcze gorszym stanie. Jak zaznaczono w inwentarzu, lalka ta nie miała już ani głowy, ani rąk.

Wśród zabawek znajdowały się miniaturowe przedstawienia zwierząt domowych. Ukazywano je w sposób możliwie wierny rzeczywistości, dodając elementy podkreślające realizm przedstawienia. Jedną z takich zabawek była drewniana papuga, osadzona w niewielkiej mosiężnej klatce. Umieszczenie miniaturowego zwierzęcia wśród zabawek

²⁹ Ibidem.

³⁰ Zob. J. Ryś, *Zabawki militarne w okresie staropolskim*, w: *Dawne i współczesne zabawki dziecięce*, red. D. Żołądź-Strzelczyk, K. Kabacińska, Poznań 2010, s. 137–147.

³¹ Zob. A. Klim-Klimaszewska, *Historyczny kontekst zabawki*, w: *Zabawki dziecięce – wybrane konteksty teoretyczne, badawcze i praktyczne*, red. M. Kiełbasa, M. Socha, Nowy Sącz 2019, s. 68.

³² NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 42.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Nazwą „kitajka” określano stosunkowo cienkie płótno bawełniane lub jedwabne; zob. K. Stopka, *Orniamie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, s. 46. Od XVII w. w Europie powstawały manufaktury, w których tkano różnego rodzaju tkaniny jedwabne. Miało to zmniejszyć koszty sprowadzania tej luksusowej tkaniny ze Wschodu, zob. A. Kajdańska, E. Kajdański, *Jedwab. Szlakami dżonek i karawan*, Warszawa 2007, s. 431; I. Turnau, *Systematyzacja form organizacji produkcji europejskiego włókiennictwa odzieżowego w okresie od XIII do XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1985, R. 33, nr 3, s. 195.

³⁶ Sak – forma sukni popularna wśród polskich szlachcianek w XVIII w., zob. A. Penkala, *Panieńskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasachaskich*, Kraków 2016, s. 311–312.

nie dziwi, biorąc pod uwagę fakt, że w magnackich rezydencjach żywe papugi trzymano dla rozrywki mieszkańców i odwiedzających. Przykładu nie musiano zresztą szukać daleko – sama Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa trzymała bowiem u siebie żywą papugę, co potwierdzają zapisy z innych rejestrów majątkowych kanclerzyny³⁷. W inwentarzu rzeczy dziecięcych odnotowano też kilka figurek koni, specyfikowanych oddzielnie od tych zaprzężonych w karoce czy stanowiących element wspomnianych wyżej scenek rodzajowych. Do tego rodzaju zabawek zaliczał się kary koń, niestety mocno nadniszczony. Oprócz niego odnotowany został także drugi koń – srokaty, nie mniej sfatygowany niż wcześniej wzmiankowany okaz. Jednak najlepiej realne życie miały oddawać tak zwane „konie na kijach”, pozwalające małym jeźdźcom imitować rzeczywiste ujeżdżanie zwierząt. Oddawało to doskonale ideę zabaw opisanych w dziele *Gry nauk dla dzieci...*, w którym podawano, że „jeżdżenie na koniu drewnianym lub tego nie mając, na kiju jeżdżenie podoba się dziecięciu”³⁸. Także i w tym wypadku drewniane kije z osadzonymi na nich końskimi głowami miały imitować ujeżdżanie rzeczywistych zwierząt.

Co ciekawe, w analizowanym zespole niewiele było instrumentów muzycznych. Grupę tę reprezentowały jedynie dwa egzemplarze cymbałków, odnotowane w spisie³⁹. Tymczasem analiza innych źródeł z epoki pozwala wnioskować, że niewielkie instrumenty muzyczne były zabawkami stosunkowo popularnymi. W dziecięce ręce miały trafiać przede wszystkim proste piszczałki, bębenki i gwizdki⁴⁰. Zachowany materiał źródłowy nie pozwala jednak na wskazanie żadnego tego rodzaju przedmiotu.

Jak zasygnalizowano już na początku, część z wykazanych w rejestrze przedmiotów nosiła wyraźne znamiona zużycia, nie pominięto też rzeczy zepsutych. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na jedną z odnotowanych zabawek, jaką był niewielkich rozmiarów puszkarz. Zabawka była już mocno wysłużona, co uchwycono w spisywanym inwentarzu poprzez dodanie adnotacji, że ów przedmiot jest wydatnie „zepsowany”, gdyż „po łokieć ręka mu upadła”⁴¹. Wyraźnie nadniszczony był też wspomniany wyżej cyrulik wyrrywający ząb pannie. Zgodnie z zapisem z inwentarza, koń, na którym ów się znajdował, był już pozbawiony ucha, miał naruszoną nogę i zniszczony ogon⁴². W nie naruszonym stanie nie przetrwały także postacie węgrynków z szablami, z których

³⁷ AGAD, AR, dz. XXIX, rkps 29, s. 152. Zachowana korespondencja kanclerzyny pozwala wnioskować, że Anna Katarzyna bardzo lubiła ich towarzystwo, traktując je jako swoistą rozrywkę, zob. AGAD, AR, dz. IV, nr 624, Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa do Michała Kazimierza Radziwiłła, Biała, 29 VI 1735, s. 193.

³⁸ M.D. Krajewski, *Gry nauk dla dzieci. Służące do ułatwienia ich edukacji. Przez które łatwo nauczyć się mogą: poznawania liter, sylabizowania, czytania w polskim i francuskim języku. Formowania charakteru, pisanie, języków ze zwyczajui, historii, geografii i początków arytmetyki*, Kraków 1771, cyt. Za: K. Kabacińska, op. cit., s. 128.

³⁹ NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 42.

⁴⁰ Por. D. Żołądź-Strzelczyk, op. cit., s. 7.

⁴¹ NIAB f. 694, op. 2, spr. 193, k. 42.

⁴² Ibidem.

jednemu „ręka upadła”⁴³. Wspomniany wcześniej dziad, który przadł kądziel, był zaś pozbawiony głowy. Inne zabawki specyfikowane były wyłącznie poprzez zakres, w jakim były wybrakowane. Niewiele więc wiemy o kilku „osóbkach” drewnianych ponad to, że brakowało im nóg⁴⁴.

Zachowany rejestr przedmiotów stanowi interesujące i wartościowe źródło do poznania szlacheckiej codzienności. Wzmiankowane w nim zabawki miały umożliwiać dzieciom podejmowanie aktywności jak najlepiej imitujących codzienne życie. Pomimo faktu, że przedmioty stanowią część magnackiego inwentarza, wiele z nich nosiło wyraźne ślady zużycia, pewna część elementów była też całkowicie zniszczona. Zabawki były więc rzeczywiście użytkowane, nie przykładano jednak szczególnej wagi do ich bieżącego reperowania. W ramach zespołu bez trudu wykazać można przedmioty służące do zabawy chłopcom, jak zabawki o charakterze militarnym czy nabite na patyki końskie głowy. Do przedmiotów typowo dziewczęcych zaliczały się zaś elementy imitujące wykonywanie prac gospodarskich oraz lalki, ubrane w stroje odpowiadające tym, jakie rzeczywiście wówczas noszono. Ciekawe zestawienie stanowią zabawki imitujące różnorodne sceny rodzajowe, których charakter i reprezentowane sceny mogą wskazywać na pochodzenie wzmiankowanych przedmiotów. Tworzyły one miniaturowy świat, odpowiadający aktywnościom obserwowanym w codziennym życiu. Niestety lakoniczność wielu wpisów nie pozwala na szersze omówienie specyfiki ujętych w spisie przedmiotów. Zagadnienie reprezentacji zabawek w świecie szlacheckich rzeczy wymaga więc poszerzonych studiów nad zachowanymi materiałami źródłowymi, pozwalającymi choć w niewielki sposób rozpoznać specyfikę tego rodzaju przedmiotów codziennego użytku.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych Archiwum Warszawskie Radziwiłłów

dział IV, nr 624,

dział V, nr 13898/V,

dział XXIX, rkps 29.

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku: fond 694, opis 2, sprawa 193.

Starodruki

Krajewski M.D., *Gry nauk dla dzieci. Służące do ułatwienia ich edukacji. Przez które łatwo nauczyć się mogą: poznawania liter, syllabizowania, czytania w polskim i francuskim języku. Formowania charakteru, pisanie, języków ze zwyczajui, historii, geografii i początków arytmetyki*, Kraków 1771.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

Monografie

- Kabacińska K., *Od grzechotki do... – słów kilka o zabawkach dziecięcych*, „Studia Edukacyjne” 2010, nr 11, s. 125–138.
- Kajdańska A., Kajdański E., *Jedwab. Szlakami dżonek i karawan*, Warszawa 2007.
- Karkucińska W., *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1747). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000.
- Klim-Klimaszewska A., *Historyczny kontekst zabawki*, w: *Zabawki dziecięce – wybrane konteksty teoretyczne, badawcze i praktyczne*, red. M. Kielbasa, M. Socha, Nowy Sącz 2019, s. 41–81.
- Kolendo-Korczakowa K., *Działalność gospodarcza Anny z Sanguszków Radziwiłłowej. Manufaktury hafciarskie w świetle nowych znalezisk*, w: *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. T. Kostkiewiczowa, A. Roćko, Warszawa 2005, s. 193–202.
- Lachowska A., *Przebieg turniejów rycerskich w Polsce XV wieku*, „Studia Redemptorystowskie” 2015, nr 13, s. 475–488.
- Lesiak A., *Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. U. Augustyniak, Warszawa 2009, s. 113–194.
- Penkała A., *Panięskie ochędóstwo. Kwestie posagowe i wienne w małżeństwach szlachty województwa krakowskiego w czasach saskich*, Kraków 2016.
- Penkała-Jastrzębska A., *Macierzyństwo w świetle korespondencji Karoliny Teresy z Radziwiłłów Jabłonowskiej do matki Anny z Sanguszków Radziwiłłowej*, „Horyzonty Wychowania” 2019, t. 18, nr 45, s. 69–82.
- Penkała-Jastrzębska A., *Rzeczy codzienne, rzeczy święte. Świat kultury materialnej na magnackim dworze na przykładzie rejestrów majątkowych kanclerzyny litewskiej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej z lat 1738–1741*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” [artykuł w druku].
- Popiołek B., *Dobrodziejki i klienci. Specyfika patronatu kobiecego i relacji klientalnych w czasach saskich*, Warszawa 2020.
- Ryś J., *Zabawki militarne w okresie staropolskim*, w: *Dawne i współczesne zabawki dziecięce*, red. D. Żołędz-Strzelczyk, K. Kabacińska, Poznań 2010, s. 137–147.
- Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000.
- Turnau I., *Systematyzacja form organizacji produkcji europejskiego włókiennictwa odzieżowego w okresie od XIII do XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1985, R. 33, nr 3, s. 185–198.
- Zaborowska M., *Edukacja artystyczna w dobrach bialskich Anny z Sanguszków Radziwiłłowej*, „Ogrody Nauk i Sztuk” 2016, t. 6, s. 227–237.
- Żołędz-Strzelczyk D., *„A cacek też dużo było”: zabawki dziecięce na ziemiach polskich w średniowieczu i w epoce nowożytnej*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, R. 120, nr 1, s. 5–30.